

מתענים או מתענגים

של המהרי"א מזיטשוב - הרה"ק ר' מנחם מענדל זצ"ל, ונסתבבה השיחה על הדבר הזה, ואמר לי בזה הלשון: 'הן אמנם דין זה מובא בטור ובשו"ע, אבל אל לנו לשכוח מי ומה היה רבנו מורנו הרב צבי הירש מזידיטשוב, שאבי זצ"ל החזיק אותו כאחד מן התנאים, ואבי זצ"ל בעצמו היה לו כל המדריגות של המגיד הקדוש זצ"ל ממעזריטש, ואסור להרהר אחריהם'."

ובהערה לספר 'פאר יצחק' שם הוסיף: "הגם כי קשה לשבש הגירסא במסכת סופרים שלפנינו כדעת רבנו הרב צבי הירש מזידיטשוב, אבל על כל אופן יש לדבריו שורש בירושלמי פסחים פ"ה ה"א, שהעיד שם רבי מאן, דרבי יונה אבא היה בכור ואכל בערב פסח, ועל רבי שלא אכל בערב פסח לא חמץ ולא מצה, אמר שם רבי תנחומא שלא נהג כך מפני שהיה בכור, אלא מפני שהיה איסטניס וכשאכל ביום לא אכל בלילה."

במנהגי זידיטשוב הביא עוד מקור לעדותו של ה'פאר יצחק': "הגה"צ ר' ברוך רובין מבריוואוויץ, חתן הגה"ק הרב מנחם מנדל מזידיטשוב (-בנו של המהרי"א), כותב במכתב וז": 'שמעתי מאיש נאמן, ששמע מפי הרה"צ רבי שלמה מדאילנא, ששמע מפי קדשו של ה'עטרת צבי' זצ"ל (-רבי צבי הירש מזידיטשוב), שאמר שהיה קשה לו להתענות בתענית ההיא (-תענית בכורות), כי היכן מצינו שעל נס יוקבע תענית, אדרבה על נס יש לקבוע יום טוב. עד שגילו לו מן השמים, שנשתבשו כל הספרים בזה, ומה שכתוב במסכת סופרים 'שהבכורים התענו הוא טעות סופר, וצ"ל 'הבכורים יתענגו' ". זהו מקור נוסף לאמת את המנהג דבר זה, שאכן רבי צבי הירש מזידיטשוב לא התענה את תענית הבכורים.

דברי תועבות

חידוש זה לא עבר בשתיקה, ובספר 'דברי תורה' לרבי חיים אלעזר שפירא ממונקטש, בעל 'המנחת אלעזר', התקף את דברי ה'פאר יצחק' בשצף קצף: "באתי בזה להעיר מה שתקע עצמו לפגוע בדבר הלכה

תענית בכורות' היא תענית יחידה במינה, מכיוון שהיא מוטלת על ציבור הבכורים בלבד, ושאר הציבור אינו מחויב בה כלל. מה המקור לדין זה?

ב'מסכת סופרים' נאמר: "אין אומרים תחנונין כל ימי ניסן, ואין מתענין עד שיעבור ניסן, אלא הבכורות שמתענין בערב הפסח... והטעם, זכר לנס שניצולו ממכת בכורות". בתלמוד בבלי לא הוזכר דין זה כלל, אך הוא הובא בתוספות¹ וכדבריהם כתבו גם שאר הראשונים², ויש מהם שכתבו שיש סמך לדין זה בתלמוד ירושלמי³. דין זה לא הובא ברמב"ם ובספרי הגאונים, אך כך נפסק להלכה בטור ובשולחן ערוך, שהבכורים צריכים להתענות בערב פסח⁴. חיוב התענית הוא על מי שניצל במצרים ממכת בכורות, ולכן לא רק מי שהוא בכור לאביו ולאמו מתענה, אלא אף מי שהוא בכור לאמו ואינו בכור לאביו, ומי שהוא בכור לאביו שאינו בכור לאמו צריכים להתענות, כיון שגם הבכורים הללו לקו במכת בכורות, שבני ישראל ניצלו ממנה⁵.

לגבי נשים, קיימות דעות שונות. בשולחן ערוך נפסק, שאשה שהיא בכורה צריכה להתענות כיון שגם הבכורות המצוריות לקו במכת בכורות, והנשים הבכורות של בני ישראל ניצלו⁶. ברמ"א כתב, שלא נהגו כך⁷.

הבכורים מתענגים

בספר 'פאר יצחק' שכתב ר' מיכאל הכהן בראווער, הובא חידוש מפליא בשם רבי יצחק אייזיק אייכנשטיין מזידיטשוב, שהיה מגדולי האדמו"רים בדורו, ואלפי חסידים הלכו לאורו. התיאורים על סדר הנהגתו מורסמו בספר 'פאר יצחק', וכך נאמר שם⁸: "בערב פסח לא התענה רבנו מהרי"א זצ"ל מזידיטשוב, וגם בנו הגדול הגה"צ ר' סנדר ליפא זצ"ל - אף על פי שהיו בכורים. גם רבו רבנו, דודו, רבי צבי הירש מזידיטשוב, שהיה בכור, לא הקפיד על כך, מפני שאמר שבמסכת סופרים שממנה נלמד דין זה של תענית בכורים בערב פסח נזקק טעות ובמקום הבכורים מתענים צריך לומר הבכורים מתענגים".

וממשיך שם: "פעם אחת ישבתי במסיבתו של בנו

מה המקור ל'תענית בכורות'? האם יש דבר כזה בכלל? זה כבר תלוי בגרסא במסכת סופרים. כל פרטי הפולמוס שבו היו מעורבים גדולי החסידות לפני מאה שנה

הרב נחום הלוי
הרב משה אייזיק בלוי

סיום בכורות בערב פסח

לעיל מוכיח בפירוש שלא לאכול רק להתענות, עיין שם. אבל מיום שנפרץ העולם גם בספרי המעשיות של מפח כובים, צריכים להזהיר ההמון שלא לסמוך ולא לעשות כמעשיהם, ועל הבליהם (זולת יחידי סגולה מעט ספרים כאלו אמתיים). וגם אם מצינו המנהג בדורותינו להקל לאכול הבכורים אז על סיום מסכת, הוא משום חולשת הדור, ויש רובם ככולם אשר אם מתענים כל היום אז לערב המה ישנים בעל כרחך מחולשתם ולא יוכלו לעשות הסדר והמצות בלילה הזה, על כן הנח להם לישראל, אבל לא לעשות טעות סופר בטור ושולחן ערוך ובדרך מוזכר והבל כזה".

אינו מן הנמנע

טענה נוספת מרומזת בדברי רבי חיים אלעזר, שמכנה את הרב בראווער בעל ה'פאר יצחק' בתואר "איש עברי ממזרח (ארץ ישראל)". יש שכתבו שרצה לרמוז בדבריו, שה'פאר יצחק' נמנה עם המשכילים, שהרי כתב את ספרו בלשון עברית כדרכם של המשכילים, והדפיסו באותיות מרובעות וסימן את עמודיו במספרים ולא באותיות, כמנהג המשכילים¹⁸, אך הדברים הללו אינם חד משמעיים¹⁹.

ר' מיכאל בראווער, מחבר הספר 'פאר יצחק', לא עמד נושא מול המתקפה כנגדו, ובספרו 'צבי לצדיק' על רבי צבי הירש מזידיטשוב²⁰ הוא מצדיק בארוכה טענתו, וכותב שם בין השאר: "יצא נגדי רב גדול אחד בספרו נמוקי אור"ח ודן אותי ברותחים, על שתליתי בוקי סריקי ברבנו לאמור משמו 'שיש טעות סופר בטור ובשולחן ערוך', מה שלא אמרתי בכלל. ומה שאמרתי רק, שנזדקק הטעות סופר במקור הדין במסכת סופרים, שאינו מן הנמנע. וגדולה מזו כתב חותנו זקנו של הגאון הנ"ל, הגה"ק מהרי"א זצ"ל מקומארנא, בספרו 'היכל הברכה'²¹: 'וגם מסכת סופרים לאו מר בר רב אשי חתים עלה, כי מסכת זו נחברה בדור אחרון ומי יודע כמה דברים מבטן מי יצאור'²². ובהיות שהיה צדיק זה תלמיד מובהק של רבנו, יש לראות מזה, שהיתה להקדושים הללו מסורת מקובלת, שאין הגרסאות שבמסכת סופרים בענין זה מדויקות. וביחוד אחרי שרבנו עצמו (-ר' צבי

ולתלות בוקי סריקי בשם אותו צדיק ז"ל) שאין להתענות הבכורים בערב פסח, עי"ש בטור ובשולחן ערוך²³, שהבכורים צריכים להתענות בערב פסח הוא טעות סופר וצריך לומר להתענ"ג (ורחמנא ליצלן מדעתא דהאי סופר היינו וכו'), ובדברי תועבות כאלו יכולים לעקור ח"ו, כלומר לעבור על כל התורה כולה ולומר על הכל שהוא טעות סופר וזה ברור ופשוט, כי דברי ריק והבל הוא כנגד כל הפוסקים הראשונים, ומקורם מהירושלמי²⁴ דרבי לוי לא אכל גם חמץ בערב פסח משום דהיה בכור. ולדברי המחבר הלז, אדרבא, צריכין להתענן באותו יום, וכדי שלא יוכל לאכול מצה בערב לתיאבון רק להכעיס, יתענן ביום ערב פסח ואין צריך להאריך".

הוא מתייחס בלשון חריפה ביותר נגד הספר עצמו וכותב עליו: "הכי קרא שמו ספר פא"ר יצחק" לשום לאבלי ציון אפ"ר תחת פא"ר, על זה דווה לבנו ועל אלה חשכו עינינו... ומלבד רובי הגוזמאות וההכחשות שנמצא בו ככל שארי ספרים הגרועים מספרי תולדות ודרכם הנ"ל, ועוד זהו ביותר באופן מוזר... אוי לעינינו שכך רואות נדפס בספר בימינו וראוי הקונטרס הלו לשרפו על כזביו ועל דבריו... ד' יציילו מכל מחריבי עולם".

יחד עם זאת מדגיש רבי חיים אלעזר ממונקטש כי לא על רבי צבי הירש מזידיטשוב תלונותיו, והוא מנסה להצדיק את הנהגותיו:

"ופשוט כי אפילו לא עלה זאת על דעת אותו צדיק ז"ל. ואם לא התענה הצדיק הנ"ל מזידיטשוב בערב פסח אף שהיה בכור, יכול להיות שנהג כך מחמת חולשתו, מרוב עבודתו, ואולי פדה את התענית על פי מה שכתב ה'דרכי משה'²⁵, וגם עשה סיום מסכת כמו שנהגים בדורות החלשים הללו בערב פסח".

רבי חיים אלעזר ממונקטש חזר על דבריו בספרו 'נימוקי אורח חיים'²⁶, וכתב: "על דבר אשר יצא קונטרס הנוכל בשם 'פאר יצחק', אשר תלה בוקי סריקי בשם צדיק אחד ז"ל, לומר כי טעות סופר הוא בטור ושולחן ערוך ובמקום הבכורות מתעני"ם בערב פסח, צריך לומר מתענג"ם, ואין כדאי להשיב על דברי בורות והבליו, אך הירושלמי הנזכר

ה'פאר יצחק' ממשיך ומביא ראשונים שמהם עולה האפשרות, כי אין צום בכורות בערב פסח: "ואחרי שהרמב"ם לא הזכיר בכלל מנהג שזה של תענית בכורים בספר, וגם בספר 'המנהיג' אינו מזכיר, ורובו יחיאל הורה בפירוש שמתירן הבכורות לאכול בערב פסח מיני תרגימא, מה שמורה גם כן, או שלא חשו להא דאיתא במסכת סופרים, או שהיתה לפניהם גרסא דומה לגרסא של רבינו"... בהמשך דבריו כתב שם: "איני יודע למה נדעזעו כל כך וחתה גחלים על ראשי. ופוק חזי מה עמא דבר, שהבכורים מתקבצים לעשרות בבית המדרש ותולים עצמם באילן אחד צורבא מרבנן, שיש לו סיום מסכתא ועושים סעודה לגמרה של תורה, והבכורים באמת מתענגים בערב פסח, מה שלא היו עושים אילו היה התענית באמת דבר שבחובה"²⁴.

בסוף דבריו כותב ה'פאר יצחק' שם ב'עטרת צבי': "אם כן, בכדי אפוא שפך הגאון הנ"ל עלי כא"ש חמתו. שרא ליה מאריה! ואשר לאמיתות הסופרים שבספרי ידע נא, שאילו הכנסתי בו בספרי ספורי בדים, היה גדול הספר פי חמשה מאשר הוא עתה, והוא ברוך ה' כלו זרע אמת!"

גם בשו"ת 'מנחת יצחק'²⁵ העיר על דברי ה'מנחת אלעזר: "והנה תרי תמוהי קחזינא הכא, דלא נאמר בספר פאר יצחק הנ"ל, דהטעות סופר בטור ושו"ע, ואדרבה נאמר שם להיפך, דבטור ושו"ע פסק בפירוש דהבכורים מתענים, ורק דהטעות סופר במסכת סופרים. והב' מה שהביא מהירושלמי הביא שם המגיה לראיה מירושלמי להיפוך, ואף דהפרי חדש והפמ"ג הביאו מהירושלמי ראייה דיש להתענות, כן הביאו גם כן הרא"ש ושאר פוסקים, והעיר על דבריהם בברכי יוסף כנ"ל, וכן הגאון המהרש"ם בהגהותיו לס' אורח חיים... דמהירושלמי מוכח להיפוך, דאין הבכורים מתענים, עיי"ש". בשו"ת 'ויצבר יוסף'²⁶ העיר על דברי על ה'פאר יצחק', שהמעיין במסכת סופרים יראה, שאי אפשר לגרוס שם 'הבכורים מתענים'. כפי הנראה כוונתו היא לטענה שנתכבה בספרי התשובות, שהמסכת סופרים עוסקת באיסור תענית בחודש ניסן, ועל זה נאמר 'חוץ מהבכורות בערב פסח', וברור שכוונת המסכת סופרים לומר, שלבכורים מותר להתענות בערב פסח, אף שבאופן כללי אסור להתענות בחודש ניסן, ותמוה מאד להכניס טעות כזה ולשפש הספרים²⁷.

למעשה לא נתקבלה דעתו של ה'פאר יצחק' להלכה, וכפי שהדגיש שם ה'מנחת יצחק' שכל זה אין מועיל להלכה למעשה לעשות שלא כדברי השו"ע.

מי לא יצא?

מסביר הנצי"ב מוואלווין ב'העמק דבר' שאכן, האיסור לצאת מפתח הבית לא נאמר לכל כלל ישראל, אלא לבכורים ולזקנים! כי החשש שהמשחית יגוף בהם מכיוון שניתנה לו רשות ואינו מבחין – על כרחך שאינו מתייחס לסתם הדיוטות שאינם בכורות או חשובים כמו הזקנים, כי אם כן, מדוע לא נזוקו כל שאר המצרים שאינם בכורות – מכיוון שניתנה רשות למשחית ושוב אינו מבחין?

אלא, שכל מי שלא היה בכור, או גדול הבית, כמו הזקנים, כלל לא היה בסכנה באותו הלילה, והותר להם לצאת מפתח הבית. רק הבכורים – שהיו בסכנה – נתקדשו ורק הם מתענים.

מדוע רק הבכורים מתענים משום שהם ניצלו בליל מכת בכורות – הרי נאמר שמכיוון שניתנה למשחית רשות שוב אינו מבחין בין צדיק ובין רשע, ולכן נאסר על כל ישראל לצאת מפתח ביתם בליל מכת בכורות – ואם כן, הרי כל ישראל ניצלו ועל כולם להתענות?

יתירה מכך, מדוע רק הבכורות נתקדשו, הרי כל ישראל ניצלו, שהרי על כולם נאסר לצאת מפתח הבית. האמנם?

למעשה, האיסור לצאת מפתח הבית נאמר רק בציווי השני, כאשר משה דיבר אל זקני ישראל, אבל בציווי של הקב"ה למשה לא הוזכר דבר זה בכלל. מדוע? בנוסף, בציווי לזקנים יש לכאורה מילה מיותרת (שמות י"ב, כ"ב): "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר".

הירש מזידיטשוב) מזהיר בספרו הקדוש 'עטרת צבי'²⁸, 'שלא למחוק הספרים אם לא על ידי רב מקובל מפי מקובל עד אליהו', בודאי ובודאי שלא עבר רבנו על דברי עצמו ולא בדה מלבו גרסא חדשה במסכת סופרים, אם לא שקבלה מרבתי הקדושים".

מיום שנפרץ
העולם גם בספרי
המעשיות של מנחם
כזבים, צריכים
להזהיר ההמון
שלא לסמוך ולא
לעשות כמעשיהם
ועל הבליהם

מקורות:

דברי תורה / 'מנחת יצחק' / 'תענית בכורות וסעודות מצוה בערב פסח' / מאמר של הרב לוי יצחק קופר / פרק כ"ב (כ"א) הלכה ב' (ג). / 2 כן כתוב בטור אור"ח סי' ת"ע בשם מסכת סופרים. / 3 פסחים קח. ד"ה ר"ש. / 4 'המנהיג' ה'ל' פסח, ראביה סימן תקכ"ה, סמ"ג עשין מצוה מ', 'מלחמות' פסחים פ"ג בד"ה ועוד מתני', 'מרדכי' פסחים פ"ד רמז תר"י ופ"י קח, הגה"מ פ"ו מהל' חמץ ומצה אות ל', 'שבלי הלקט' סימן ר"ח, רא"ש פסחים פ"י אות י"ט, 'המאיר' שם קז, ריטב"א שם ג, אבודרהם עמוד רכ"ב, תניא דבתי סימן מ"ה, רוקח אות ע"ר (אלא שמביא זאת בשם מס' שמחות ונראה שהוא ט"ס, ובאותו רמ"ה מביא באמת ממסכת סופרים). / 5 הרא"ש (ס' י"ט) והמרדכי בפרק ערבי פסחים (ל"ז ע"ד) כתבו, שיש סעד למנהג זה בירושלמי (פסחים פ"י ה"א). / 6 אור"ח סי' ת"ע. / 7 ראבי"ה (סוף סי' תקכ"ה) והגהות מיימון בפרק ר' (אות כ'), ונפסק בטור ובשו"ע שם. / 8 שו"ע שם סוף א' פסק כן על פי מה שכתוב בשו"ת מהר"ל סי' י"ד בשם ספר אגודה (פסחים פ"י סי' צ"א) שהוכיח כן מבתייה בת פרעה שהיתה צריכה למות במכה זו וניצלה בזכותו של משה (כמו שנאמר בשמות רבה פרשה י"ח אות ג'). / 9 ראה שם בנושאי כלים שדנו אם דברי הרמ"א נאמרו בשם המהר"ל. / 10 פרק כ"ה אות ד'. / 11 בהוספות אות ס"ח. / 12 מהדורה חמישה אות ט'. / 13 אור"ח סי' ת"ע. / 14 פסחים פ"י ה"א. / 15 'דרכי משה' שם בשם 'כל בו'. / 16 סי' ת"ע סק"א וכ"כ ב'דרכי חיים' ושלום' אות תקע"ו. / 17 ראה עוד ב'דברי תורה' שם, שהאריך להתקף את בעל ה'פאר יצחק' גם על ספרי 'מדרש ריב"ש טוב', בו הביא מהמנהיג החרסוני. / 18 כן טען הרב יהושע מונדישין ב'שמועות' עמ' קפ"ה. / 19 הרב לוי יצחק קופר במאמרו כתב, שבכתבי רבי חיים אלעזר ממנוקטש אין שום רמז לקריאת תגר על הדפסת ספרים באותיות מרובעות ולא על סימון עמודים במספרים ולא באותיות. בנוסף לכך, רבי חיים אלעזר הביא דרשה בשם אבי-סב ר' אלעזר מלאנצהוט שהתבססה על מספרים, בהכרח שלא חשב שיש בכך ראייה למשכילות. / 20 עמוד נ"ח. / 21 פרשת ואתחנן (ו"ה ואתם). / 22 ומה שהעיר שם דבספר 'המנהיג' לא מובא המנהג שהבכורים מתענים, עיין לעיל בהערה, שמנהג זה כן נזכר בספר 'המנהיג'. במהדורות צילום של ה'צבי לצדיק' הושמטה הערה זו. / 23 פרשת ויקהל נ"ה ע"ב. / 24 וראה שם שבעל ה'פאר יצחק' מוסיף לשאול על הרב ממנוקטש, מדוע לא עלה על דעתו כי ביטול תענית בכורות משמש את ביצור המסורת נגד חדירת מינות. שהרי הרב ממנוקטש עצמו טוען בספר חמשה מאמרות (מאמר 'משיב מפני הכבוד') שהשבתאים ועוד רצו להכניס בערב פסח יום תענית גדול, מפני שביים זה נגמר דינו של אותו האיש, ואם כן, אדרבא אם יאכלו בערב פסח, יעקר החשש מינות, עיי"ש. / 25 כ"ב סימן צ"ג. / 26 סימן ז'. / 27 ראה שו"ת 'ביעי אומר' ח"ד אור"ח סימן מ"ב.